

Goudse waterschappen

- De wijdte van de Goudse waterschappen in 1665 -

Adriana Bontenbal*

De wateren binnen de stad Gouda hebben heel wat pennen in beweging gebracht zowel in als over het verleden en vooral de voorschriften die handhaving van een bepaalde breedte van die waterlopen vereisten, stonden in het middelpunt van de belangstelling. In het verleden was dit hoofdzakelijk in de vorm van overheidsbesluiten, de zogeheten keuren, en van ettelijke verordeningen. En over het Goudse waterschapsverleden verscheen nog enkele maanden geleden onder meer een publicatie over de wijdte van de waterschappen met de tekst van een keur uit de vijftiende eeuw¹, waarin vooral de vroege stadsontwikkeling de aandacht kreeg.

Het begrip waterschap lijkt vanzelfsprekend, maar vraagt toch enige nadere toelichting. In het algemeen verwijst het naar al wat op het water betrekking heeft², zoals het waterschapsrecht, de waterhuishouding en het beheer van het water. Uit deze algemene benadering ontstaat in de loop der tijd een tweeledige betekenis. Enerzijds de waterschap in de betekenis van watergang en anderzijds de waterschap als een bestuursorgaan verantwoordelijk voor het waterbeheer. Een waterschap kan dus een publiekrechtelijke territoriale rechtskring zijn met als belangrijkste doel de zorg voor de waterstaat in een bepaald gebied. Een dergelijke bestuursvorm ontstond al in de elfde eeuw, soms door samenwerking van de boeren, maar meestal was het de graaf of de landsheer die de stichting van een waterschap bevorderde. De organisatie van de dijkbouw en van de waterlozing bepaalde zodoende het ontstaan van deze waterschappen. Ook binnen de steden vereiste de waterhuishouding regels, die in kleinere rechtskringen, de waterschappen, het waterbeheer en de onderhoudsplicht in praktische en economische zin regelden.

In de Goudse waterschapskeuren had het begrip 'waterschap' ook deze tweeledige betekenis. De keuren hadden zowel betrekking op de rechtskring, de vorming van een waterschap, als op het waterbeheer binnen die kring, namelijk de vaststelling van de wijdte van de waterschappen. Zoals verder zal blijken was het waterschapsbeheer één van de grootste zorgenkinderen van de Goudse overheid en daarom zijn de waterschapskeuren een steeds weerkerend verschijnsel in de Goudse wetgeving. Ook in 1665 besloot de magistraat de wetgeving van de waterschappen³ weer te herzien. Deze wetgeving was gebaseerd op de 'oude' wetten met een enigszins gewijzigde aanpak. Het belangrijkste uitgangspunt van de organisatiestructuur van de waterschappen in 1665 was namelijk de plaats van uitwatering. Maar ook nu weer namen de wijdte van de waterschap en het onderhoud daarvan een belangrijke plaats in en die onderhoudsplicht was natuurlijk verbonden met een strafbeleid, veelal in de vorm van geldboeten. Daarom zal bij de uitgave van de waterschapskeur uit 1665 ook aandacht worden besteed aan het beheer van de wateren en de verantwoordelijkheden van de Goudse overheid en de individuele burger daarvoor.

De overheid en het waterbeheer

Ongeveer om de 150 jaar vernieuwden of liever hernieuwden de bestuurders van de stad de regelgeving op het gebied van de waterschappen, zonder overigens tussentijds de aandacht te laten verslapen.

De oudst bekende wetgeving over de waterschappen werd vastgesteld omstreeks 1340-1345 en ongeveer in het laatste kwart van de vijftiende eeuw werd deze oude regelge-

ving opnieuw in kaart gebracht met eigentijdse aanvullingen. Tenslotte besloot de Goudse overheid in 1665 na een gedegen studie van de oude wetgeving weer een lijst samen te stellen van de toentertijd zeventien⁴ waterschappen of zijlen⁵, zoals die destijds aangeduid werden. Het begrip 'zijl' kent meerdere betekenissen, hier heeft het duidelijk betrekking op het rechtsgebied van de waterschap ofwel zijl. De oude wet uit de veertiende eeuw, de zogeheten 'keuren van de steede waterschap alst gevonden es uyt een oude rolle',⁶ speelde een leidinggevende rol in die wetgeving, vooral waar het de wijdte van de waterschappen betrof. Die wijdten, in zoverre die in de veertiende eeuw waren vastgesteld, bleven ook aan het einde van de zeventiende eeuw gehandhaafd. Het boek van de waterschappen uit 1665, waarin ook de tekst van de nieuwe wetgeving staat, bevat heel wat waterschapsrecht⁷ uit de zeventiende eeuw waarin vooral juridische kwesties over het onderhoud, droogmaken en reparatie van de zijlen met de daaruit voortvloeiende financiële gevolgen aan de orde kwamen.

Naast de wetgevende taak had de overheid ook de verantwoordelijkheid voor het waterbeheer en de controle daarop. De vele momenten van overheidsbemoeienis met de waterhuishouding tonen echter een overheid die nauwelijks tegen haar taak is opgewassen en die moet schipperen met een beperkte mankracht. In de loop der eeuwen wordt namelijk herhaaldelijk verordonneerd dat de waterschappen moeten worden uitgediept en op hun oude 'wijte' moeten worden gebracht, zonder dat er hierin enige vooruitgang lijkt te worden geboekt. Het stadsbestuur besloot dan ook van tijd tot tijd zijn taak te verlichten door verschillende commissies in het leven te roepen. In de vijftiende eeuw waren dat de watermeesters en de brandmeesters, in de zestiende eeuw de fabrieksmeesters, bijgestaan door de wijkmeesters en in de zeventiende eeuw werd het college van watermeesters per wijk gestructureerd.

Het college van watermeesters, zuiver gericht op het waterbeheer, was één van de eerste organen dat ingesteld werd ter ondersteuning van de overheidstaak. Bij de instelling in 1488 kregen de watermeesters vrijwel geen volmachten, waardoor het nagenoeg onmogelijk was om orde op zaken te stellen.⁸ In 1524 besloot het stadsbestuur wederom tot de instelling van een dergelijk college, omdat de waterschappen te zeer overtimmerd, afgedamd en vervuild waren; toen kregen de watermeesters wel de nodige volmachten. De aandacht en de zorg verslaptten niet, want twee jaar later werd weer de nadruk op de overbouwning van de wateren gelegd en gewezen op de in 1340 wettelijk vastgestelde breedte van de waterschappen, dus dat was ongeveer tweehonderd jaar na die tijd. In 1527 besloot de vroedschap dat de bevoegdheid van dit college van watermeesters uitgebreid moest worden. Ten eerste werd een vijfde meester aangesteld en ten tweede konden de meesters op kosten van de stad, indien noodzakelijk, de hulp inroepen van een timmerman en een metselaar. Het stadsbestuur verwees weer naar 'die oude registeren',⁹ met name de veertiende-eeuwse wetgeving. Die oude registeren maakten zoals gezegd nogmaals het uitgangspunt uit van de herziening in 1665 van het waterschapsbeheer binnen de stad. De verwaarlozing van de grachten, die niet op de juiste diepte en wijdte waren gehouden, dwong het bestuur opnieuw om een gewijzigde aanpak van het wateronderhoud te realiseren.

Archeologische vereniging Golda, projectnr. 9413. 17e-eeuwse houten schoeiing van de vestesloot bij de Verlorenkost.

De brandmeesters, de zogenaamde vuurschouwers waren natuurlijk nauw verbonden met het waterbeheer en werden per stadskwartier aangesteld. Zij bestonden als college al omstreeks 1495¹⁰ en hun bevoegdheden overlaptten deels voor wat betreft het waterbeheer die van de watermeesters. Tot ver in de achttiende eeuw werd een brand geblust met behulp van leren emmers en pas op het einde van die eeuw werden die emmers vervangen door zuigpompen en leren waterslangen.¹¹ De brandmeesters controleerden het aantal emmers en de toestand daarvan in ieder huis, maar ook de bereikbaarheid van het water.

De aanstelling van de fabrieksmeesters liet wat langer op zich wachten. Vanaf 1553 werd de taak van het college van trossiers, te vergelijken met de huidige gemeenteontvanger, uitgebreid met twee fabrieksmeesters, die een adviserende en controlerende taak toebedeeld kregen op het gebied van stede- en waterbouw.¹² De fabrieksmeesters hadden toezicht op alle waterwerken binnen de stad en de vrijheid van Gouda; zij gaven weliswaar vergunningen af voor kleinere werkzaamheden, maar voor de grote of nieuwe waterwerken was toestemming nodig van de burgemeesters en de vroedschap. Ook deze functie werd topzwaar zodat de wijkmeester langzamerhand een vaste vervanger voor de fabrieksmeester werd binnen de stad en het orgaan van de fabrieksmeesters het karakter kreeg van wat nu gemeentewerken is. De wijkmeesters kwamen overigens pas nadat er voor wat tussenoplossingen gekozen was zoals de instelling van ad hoc samengestelde besturen per waterschap bij de uitvoering van grote waterwerken, bijvoorbeeld bij de aanleg van stenen kademuren.¹³

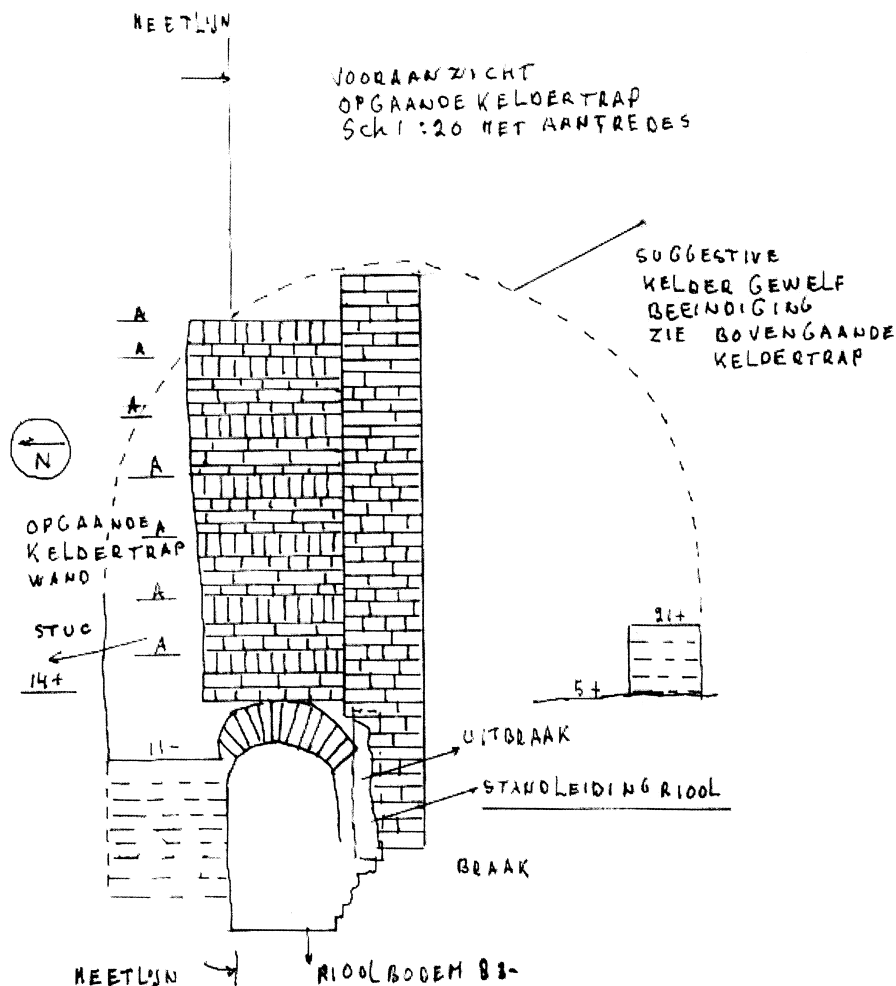
De stad was al vanaf het begin van de zeventiende eeuw in kwartieren onderverdeeld, maar de topografische indeling verschilde nogal per bestuurlijke situatie. De opdeling van de binnenstad in 1647 naar wijken had een andere functie en indeling dan de wijkindeling van waterschappen. In 1647 kwamen er in de binnenstad twaalf wijken en later in 1799 verdubbelde dit aantal.¹⁴ Maar voor het waterbeheer van de zeventien waterschappen of zijlen werd de oude stadsindeling van vier kwartieren weer wel aangehouden, ieder kwartier met een bestuur van drie commissarissen, bestaande uit één lid van de vroedschap en twee 'gekwalficeerde' burgers. Onder gekwalficeerde burgers verstond men mensen met bestuurlijke ervaring, die zich plichtsgetrouw en nauwkeurig van hun taak kweten.¹⁵

De indeling van de kwartieren was afhankelijk van de plaats van uitwatering van een aantal gesloten afwateringssystemen in de stadsgracht. Dit waren de zijlen die vanuit de vestesloten binnen de stadsmuren uitwaterden in de stadsgracht tussen de Ijsseldijk en de Tiendewegspoort, tussen de Tiendewegspoort en de Kleiwegspoort, tussen de Kleiwegspoort en de Potterspoort en tenslotte tussen de Potterspoort en het Zwaansgat bij de Dijkspoort.

De commissarissen schouwden de zijlen tweemaal per jaar en als men geen gevolg gaf aan de opdrachten van deze commissarissen tot herstel of onderhoud dan werden de opgelegde boeten bij ieder verzuim verdubbeld; de helft van het bedrag aan boeten was overigens bestemd voor de armen. Aan de colleges van afgevaardigden van ieder kwartier werd een lijst van de zijlen uitgereikt, wat in de praktijk erop neerkwam dat vier identieke kopieën werden geschreven van 'het boek der waterschappen', inclusief de lijst met de breedte van de waterschappen van meer dan drie eeuwen daarvoor.¹⁶ Dus de vastgestelde breedten van omstreeks 1340 moesten worden aangehouden en de breedten die in die tijd niet waren vermeld, werden alsnog vastgesteld.

Ook het uitbaggeren en op diepte houden van de zijlen was van vitaal belang. Al vrij vroeg in 1413 was dat vastgesteld voor de vaarroutes, de Haven en de Gouwe. De dorpel van de sluis diende als meetpunt voor de diepte van de vaarwegen.¹⁷ Voor de waterschappen of de zijlen was in de loop der tijd ook een vast meetpunt aangewezen, namelijk de lengte van de palen van de Houtebrug aan de Haven voor de Noodgodssteeg. In

iedere zijl sloeg de stadstimmerman een paal van die lengte en er moest 1½ voet lager gebaggerd worden.¹⁸ Het weeshuis bezat allang het baggerrecht en het recht op het asrapen en besteedde dit werk tegen betaling uit. Een reeks klachten over nalatigheid van de baggerwerkzaamheden dwong het stadsbestuur in 1694 een andere modus te vinden. Het recht werd aan het weeshuis onttrokken en de commissarissen werden belast met de aanstelling van de juiste mensen op de juiste plaats. Het weeshuis kreeg voor deze inkomstenderving een jaarlijkse toelage van 200 gulden.¹⁹

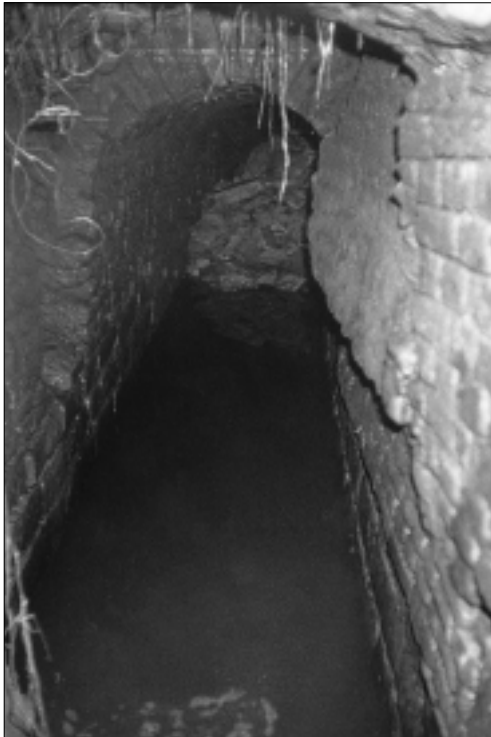
Archeologische vereniging Gouda, projectnr. 0001. Locatie Oosthaven 14. Vooraanzicht van een openbare zijl van de Oosthaven naar de zijl ten zuiden van het Catharinagasthuis. Tekening: Henk van Unen.

Alles wel beschouwd komt na de eeuwenlange bestuurlijke bemoeienis met het waterbeheer de aantekening van één van de commissarissen wat vreemd over als hij opmerkt dat de waterschappen en de zijlen voor de eerste maal weer gebracht zouden worden op hun oude diepte en breedte.

Tot zover in vogelvlucht de taakopvatting van de stedelijke overheid, dus daar waar waterbeheer zuiver als een openbare zaak gezien werd. De privaatrechtelijke kant van de zaak valt vaak moeilijk te onderscheiden, maar het is zeker van belang om te achterhalen waar in geval van het waterbeheer de financiële verplichtingen van de Goudse ingezetenen lagen.

De rechten en plichten van de Goudse burgers

Onder particuliere zijlen werd verstaan de zijlen waardoor geen scheepsverkeer plaatsvond en waarvoor de aanwonenden, als er afgedamd en drooggemaakt werd, de kosten moesten dragen.²⁰ Op deze manier werd de 'particuliere' zijl in 1605 omschreven en van een 'overheids' zijl onderscheiden. En in feite was dit ook al van toepassing in 1413 op de Gouwe, toen de overheid zich verantwoordelijk stelde voor het diepen van de middengeul en de huiseigenaren langs de Gouwe moesten zorgen voor het onderhoud van het water tot een bepaalde afstand vanaf de kade.²¹ Dit onderscheid, namelijk het doorvaarbare, wordt nog steeds in het huidige Burgerlijk Wetboek gemaakt. Het onderscheid tussen 'particulier' en 'overheid' wordt heel duidelijk omlind in een overheidsbesluit van 1776 over de schouw van de particuliere zijlen aan de Oost- en Westhaven. Deze zijlen worden dan genoemd in een opsomming van waterwerken die tweemaal per jaar moeten worden geschouwd. Dit waren onder meer de sluisen, de verlaten en ook de particuliere zijlen 'daar schuyven voor zijn', hier in de betekenis van roosters. Niet alleen de waterwerken vroegen de voortdurende aandacht van de overheid, ook de toestand van de waterlopen onderstreepte het belang voor de burger en de overheid. Illustratief voor de niet-aflatende zorg om de waterschappen op de aangegeven breedte te houden, is een verordening in 1521 na de zoveelste constatering van achterstallig onderhoud en dichtslibbing van de wateren. Men vreesde toen namelijk dat er onvoldoende bluswater voorhanden zou zijn indien er brand zou uitbreken, iets wat inderdaad zeer reëel was. De vroedschap sommeerde voor de zoveelste maal om de waterschappen uit te diepen en schoon te maken, wat ook gold voor de wateren in de achterafstraten en sloppen; bij verzuim stond er een vrij hoge boete op.²²

Archeologische vereniging Golda, projectnr. 0018. Locatie Casimirschool. Inkijk van de zijl vanaf de Groeneweg naar de Geuzenstraat. Foto: Henk van Uunen.

Overheidsbemoeyenis gepaard gaande met opgelegd onderhoud en geldboeten zijn overigens vooral terug te vinden in de 'camerboeken', een soort logboeken waarin dagelijks een journaal werd bijgehouden.²³ De lezer ziet als het ware de fabrieksmeesters door de stad lopen om de burger op de gebreken aan straten, huizen, kaden en wateren te wijzen waarbij zij wel degelijk de nodige tijdslimieten stelden voor het herstel van het achterstallig onderhoud. Soms inspecteerden zij naar aanleiding van een klacht, maar vaak ook werden inspecties uitgevoerd uit zorg voor veiligheid en rust binnen de stad. Er zijn voorbeelden in overvloed, maar slechts enkele daarvan moeten voldoende zijn om een indruk te krijgen.

Naar aanleiding van een klacht van burenen, dat woningen in de Kleiwegsteeg en de Vrouwensteeg te dicht op een zijl werden gebouwd, legde de overheid in 1613 de bouw van deze huizen stil. Uit een 'verleyboeck', de stedelijke boekhouding, bleek echter dat daar in 1568 een duiker was gelegd. Voor de stad was deze informatie voldoende om de bouw van de twee huizen weer te laten hervatten.²⁴ Bij een inspectie in 1614 werden tientallen eigenaren van huizen aan de Oost- en Westhaven gemaand om de kademuren te maken.²⁵ In 1619 werden alle huiseigenaren van de Oosthaven met een erfscheiding op de Spieringstraat gesommeerd

om bij te dragen in de kosten van steen, kalk, tras, zand en hout voor de aanleg van stenen kaden achter hun huizen in de Spieringstraat.²⁶ In 1618 werden weer heel wat huizenbezitters met naam en toenaam genoemd voor een bijdrage in de kosten van onderhoud en reparatie van de steiger bij de Sint-Thonisbrug.²⁷ Eveneens in 1618 werd een algemene maatregel afgekondigd voor de privaten of toiletten binnen de stadsmuren, waarin geregeld werd dat de goten en 'lockingen',²⁸ hier in de betekenis van waterinlaten, van de privaten zo laag moesten worden gelegd, dat de overwelling beneden het zomerwater, de zomerwaterstand, kwam te liggen.²⁹ Voor al deze werkzaamheden werden de kosten verhaald op de burgers, dat wil zeggen op de huisbezitters binnen een bepaalde vastgestelde waterschap.

Het was ook de vroedschap die de betalingsplichtigen aanwees voor de kosten voortvloeiend uit eenmalige en vaak ingrijpende reparaties of nieuwe waterbouwkundige werken, waarbij de stad zichzelf natuurlijk eveneens verplichtte tot bijdrage in de kosten daar waar het haar eigen bezittingen betrof. De stad betaalde bijvoorbeeld het onderhoud van de zijl van de Markt door de Koestraat tot de waterschap van de Naaierstraat vanaf de Markt tot achter 'het Moriaanshoofd' en de burgers de rest.³⁰ De bouw van de stenen kademuren in het begin van de zeventiende eeuw werd weliswaar door de stad uitbesteed en bekostigd, maar de bijdrage voor de burger werd op 25 gulden per roede voet gesteld. Voor deze bijdrage werd daarom ook de breedte van de huizen door Hendrick Vosch, de landmeter, opgemeten.³¹

Het is duidelijk dat de Goudse burgers eeuwenlang de waterlopen binnen de stad grotendeels op hun eigen kosten hebben onderhouden, gerestaureerd en verbeterd. Het stadsbestuur nam besluiten en kwam met plannen en de burger droeg meestal de lasten. Daarom was bij de vaststelling van de waterschapswetgeving een van de belangrijkste punten de afbakening van de waterschappen, zodat min of meer vaststond wie de betalingsplichtigen waren.

Aantekeningen bij de tekst van de 'wijdte van de zijlen' in 1665

In de keur van omstreeks de vijftiende eeuw beschrijft men in grote lijnen de waterschappen rondom de Sint-Janskerk, die langs de Oost-en Westhaven, de Gouwe met de Koningstraat, de huidige Raam, de Turfmarkt, Kleiweg en de Tiendeweg tot aan de IJsseldijk. Van dit grondplan werd in 1665 afgestapt door de uitwatering in de stadsgrachten als uitgangspunt te nemen. Dit waren de uitwateringen vanaf de oostzijde van de stad vanaf de Hanepraai draaiend naar het westen tot aan het Zwaansgat bij de Dijkspoort. In totaal waterden acht zijlen vanuit de vestesloten in de stadsgrachten, waardoor ongetwijfeld de conditie van de stadsmuren aangetast moest worden want het begrip 'riool' was bekend in de zeventiende eeuw, maar niet in de huidige zin van het woord van een ondergronds kanaal dat het vuile water afvoert. Het gebruik van het woord riool was namelijk van toepassing op de waterafvoer van de zijlen die onder de stadsmuur in de grachten liepen. Het onderhoud van deze 'riolen' kwam voor rekening van de huiseigenaren van de aangesloten zijlen, zoals die omschreven en bepaald waren in de keur.³² Zoals gezegd worden de vaarwegen bij de vaststelling van de waterschappen niet genoemd, de Haven, de Gouwe en de Turfmarkt, maar wel de zijlen die daaruit voortkomen.

In het concept-advies was sprake van zeventien zijlen; in de tekst van de keur echter worden achttien³³ zijlen vermeld, te weten zes zijlen in het eerste kwartier, vier in het tweede, drie zijlen in het derde en vijf zijlen in het vierde kwartier. Deze zijn alle terug te vinden met behulp van de stratenlijst op de kaart van Johan Blaeu van 1649, daterend vijftien jaar vóór het jaar van het overheidsbesluit in 1665.

De keur geeft een duidelijk inzicht in het Goudse waterplan van de zeventiende eeuw, waarin de kleinstedelijke benadering enigszins ontroert als er nog steeds namen worden

genoemd in de waterschapswetgeving. Met dit verschil dat de frequentie daarvan heel wat lager lag dan in de veertiende eeuw, toen er hoofdzakelijk namen werden genoemd om de locaties te bepalen.

*Eerste quartier van de zijlen beginnende
van de Haven tot aan de Tiendewegspoort
alle gelegen aan de oostzijde van de gemelte
Haven*

De eerste zijl heeft zijn inkomst oostzijde van de Haven door de huysinge voor desen genaamt Goutswaert loopt om den thuyen van den heer burgermeester Cool in de Vijverstraet ende soo voorts langs de stadsvesten tot in der stedegracht besuyden 't Doelepoortje

De tweede zijl loopt in op de Vijverstraet achter de huysen van de Houffsteech achter 'Troyen' in de Zack

De derde zijl loopt in op de Groenewegh achter huysinge genaamt 't Misverstand' benoorden de Doelestraet achter de huysen van de gemelte Doelestraet tot achter het Latijnsche Schoele³⁴ met drie aderen³⁵

De vierde zijl loopt uyt de Groenewegh door 't Groot School ende soo uyt in de voorgaande zijl tot in de put

De vijfde zijl is loopende uyt de waterschap van de Groeneweg benoorden de Coepoort door de huysinge van Maayke Jans staande naast het Tuchthuys³⁶ achter de huysen van de Geuse straat als oock deur de put in de Geusestraat door de selve Geusestraat ende soo in de vestesloot tot in de stadsgracht besuyden de Tiendewegspoort op twee plaatsen

De seste zijl begint uyt de straat van de Groenewegh achter de Dubbelde Buyrt ende soo door de straat van de Groenewegh voor Sint-Catrijnenkerck heen beneffens deselve kerck door de Geusestraat tot in de vestesloot ende soo in de gracht bij 't wedde aan de Tiendewegspoort

*Tweede quartier van de zijlen beginnende
aan de Donckere Sluys ende sijn eponerende
in de gracht tusschen Tiendewechs-
ende Cleywechspoort*

De eerste begint aan de Donckere Sluys ende loopt onder door de huysen, het kerckhoff om tot achter het choir van de kerck achter de huysinge genaemt 'de Clocke' dese zijl heeft mede een uytloop xii voet besijden Coster Gijsenstraat, loopt door de huysinge van Adriaan Pansert, soo achter de huysen op de Boter marct, door de straat van de Corten Tiendewegh, door de huysinge naast 't Wapen van Gelderlant' om het erff vant huys van den 'Blaewen Haen' achter Schimmelpennincksteegjen³⁷

ende achter de huysen van de Cappenaarsteegh aan de zuidzijde door de Vogelesangh, Paradijs, rontsom stadtsdoelen in de vestesloot ende soo in de gracht bij Tiendewegspoort benoorden

De tweede zijl uyt de Vogelsangh door deselve straat met een duycker benoorden de Robaarsteegh achter deselve huysen van de Robaarsteegh ende uyt in de vestesloot

Een lockinge loopt uyt de vestesloot achter de huysen van de Lemdulsteegh aan de noordsijde

De derde begint uyt de Agnieten waterschap achter de Bank van Leeninghe loopt met twee aderen, om door 't Magdaleenen clooster loopt tegenover de Varckemarct uyt

De vierde zijl begint aan de Verckemarct loopt rontsom 't Pest huys tot in de vestesloot ende soo deur de sluystoorn in de stadsgracht.

*Derde quartier van de zijlen ende eponerende
tusschen Potters ende Cleywechspoorten
als oock in de waterschappen van de Turff
marct Nieuwe Haven ende Nayerstraat*

De eerste comt in binnen de colck³⁸ op de Gouwe ende loopt onder door de straat vant Amsterdamse Veer onder door de brugge aant Amsterdamsche Veer over de Turffmarct leggende door de straat tot bij de huysinge van Grietgen Pots nu Arien Augustijns van Bergen, slaat daar met een elleboogh om, loopt achter de huysen benoorden de Turffmarct tot door de Nieuwe Haven voor de Cleywegsteegh, soo na de vesten tot in de gracht bij de Cleywegspoort beoosten deselve poort. Dese zijl heeft verscheyden lockingen³⁹ d'eerste begint bij Capiteyn van der Zans ende om 't erff van de potterije van Jan Dircs noch twee lockingen aan wedersijden van de Vuylsteegh ende noch twee aan wedersijden van de Vrouwesteech loopt om den thuyt van den heer Adriaan van Swaanswijck ende oock mede achter de huysen van de Cleywegsteech aan wedersijden als oock tot aant erff aan 'het Schaack bort' soe dat de Cleywegh ten deele daar sijn water in loost bij 't Schaackbort' op een huys naar

De tweede zijl loopt uyt op de oostzijde van de Gouwe bij 't huys 'de Swarte Leeuw' achter de huysen van Tevecoop ende Lange Groenendal, deselve zijl heeft drie aderen d'een loopt achter de huysen van de Nayerstraat in de waterschap van deselve de tweede looptuyt op de Turffmarct over stadtserrf de derde loopt uyt op de Nayerstraat tegenover het huys van de Keyser staande aan de Marct op de Coestraat

De derde zijl loopt uyt op de Gouwe doort huys van 't Duyfje' daar Hendrick Schoofs woont door het Lommersteegjen

ende achter de huysen van den Langen Groenendal besijden
deselve ende ten deele achter de huysen achter de Vischmarct
loopt uyt in de waterschap achter de Vischmarct bij Zeger
de schoenmaecker ende loopt noch met drie lockingen
naar Achter de Vischmarct

*Vierde quartier van de zijlen eponerende
tusschen Potterspoort ende Swaansgad*

De eerste zijl loopt uyt het Nonnewater met twee zijlen oft
lockingen door 't Leprooshuys, het erff ende het Mierenest⁴⁰ tot
in de vesten op twee plaatsen in de stadsgracht, d'een door de
stadtsmuur besijden Potterspoort bij den thooren, 't ander aant
Verloren Cost

De tweede loopt uyt de waterschap vant Verloren Cost suytwaerts
aan door de huysen vant Verloren Cost ende recht door achter de huysen
van de Coningstraat tot de huysen van de Vlamingstraat ende loopt
uyt op den Raam tegenover 't Dubbelt Cruys' dese zijl heeft vier
lockingen

De derde comt in opten Raam twee huysen besuyden de Vlamingstraat
loopt achter de huysen besijden de Vlamingstraat in de stadts
gracht besijden 't Vlamingspoorten

Dandere loopt om den thuyn van Jan Joppen Cool ende achter Sint-Jacobs
erff om het erff van Joris Bosens schoemaker als mede om
't erff van Cornelis Maartens de Lange schoemaker ende
achter de huysen van de Drappierstraat ende comt uyt in de
vestesloot aan de veste bij de Drapierstraat

De vierde zijl comt uyt de waterschap van den Raam off Coningh
straat aan de brugge bij de huysinge van -----
loopt in de vestesloot tot de Houtesteegh met twee aderen

De vijfde zijl loopt uyt op de Gouwe aan de zuidzijde van den
Rooden Thoorn achter de huysen van de Gouwe ende achter 'het Huys
met de Heyligen' alwaar de zijl scheyt in twee aderen tot Sijmon
den Raamborger toe ende soo door de Comijnsteegh ende Cuypersteegh
ende met twee aderen om het erff van Jan Bolenes ende loopt uyt
inden Raam bijt Swaanshals⁴¹

Ende sijn tot commissarissen over 't eerste quartier sijnde d'oostzijde
van de Haven gecommitteert d'heeren Jacob van der Dussen, raat
ende schepen, Dirck Jongkint cappiteyn ende Jan van Waarden

Int tweede quartier d'heeren Lucas de Vet, raat en schepen, Johan
van Immerseel ende Michiel Felbier beyde cappiteynen

Int derde quartier d'heeren Dammes van Swaanswijck, raat ende
schepen, Gerard van Hardenhouck

ende Pieter Cinq

Int vierde quartier d'heeren Lambertus Buys, raat ende schepen
ds Pieter van Groenendijck ende Adriaan de Lange

De keur van 1665 is er één in de reeks van overheidsbesluiten met de intentie om het waterbeheer in goede banen te leiden. De Goudse overheid probeerde ook nu weer greep te krijgen op het waterbeheer en de bekostiging daarvan. De burger ontleende aan deze wetgeving hoofdzakelijk zijn plichten, wat gewoonlijk neerkwam op een onderhoudsplicht van het waterbeheer op zijn eigen kosten. Dit neemt niet weg dat gezien de indeling van de zijlen de juridische problemen in de zeventiende eeuw over de bekostiging van de diverse projecten aanzienlijk geweest moeten zijn.

Voor een lezer uit de eenentwintigste eeuw biedt de beschrijving van de zijlen of waterschappen in de keuren echter iedere keer weer inzicht in het stedenplan van een bepaald jaar in een bepaalde tijd en dat is dan ook de grote historische waarde die aan de beschrijving van de zijlen in 1665 toegekend moet worden.

Noten

- * Adriana G. Bontenbal (1942) studeerde Geschiedenis in Leiden en schreef haar eindschrijftje over 'Mariënpoele. De observantie van de clausure in een Hollands klooster'. Momenteel doet zij bronnenonderzoek van de Goudse bouwgeschiedenis vanaf de zestiende eeuw.
- 1 J.C. Visser, 'De wijte van de waterschappen', in K.Goudriaan, B.J. Ibelings en J.C. Visser ed., *Het Goudse hofstedenregister van ca. 1397 en andere bronnen voor de vroege stadsontwikkeling van Gouda (Hilversum 2000) LXII-LXXIV* en voor de uitgave van de keur 24-29, zie LXXI voor de datering van de oudste keur tussen 1340-1345 en LXV voor de uitgegeven keur in het laatste kwart van de vijftiende eeuw.
 - 2 De cd-rom *Middelnederlands (Den Haag/ Antwerpen 1998)* Middelnederlandsch Woordenboek onder 'waterschap'.
 - 3 J.E.J. Geselschap, *Inventaris van het oud-archief Gouda (Gouda 1965)* verder OA OA-3673 en OA-3674-3676. Alle vier de teksten beginnen met een afschrift van de keur zoals hij beschreven staat in OA-288, zie hiervoor de tekstuitgave van J.C.Visser. In de afschriften van 1665 in OA-3673-3676 staan heel wat verschrijvingen. Ook zijn de teksten van de vier handschriften identiek, waarop verder wordt ingegaan.
 - 4 OA-3673 f22v. In het concept-advies worden zeventien zijlen genoemd, in de tekst van het besluit blijken er achttien te zijn.
 - 5 De betekenis van het woord 'zijl' is in de loop der tijden aan verandering onderhevig geweest. Zie cd-rom *Middelnederlands onder Beekman*, de grondbetekenis van dit woord is waterafvoer, in *Holland en Zeeland is 'zijl' de gewone naam voor sluis*. Zie het *Woordenboek der Nederlandsche Taal*, onder zijl: waterleiding, waterloop, ook een afwateringssluis, waternverlaat. Tot zover de woordenboeken, nu een chronologisch overzicht van de woordbetekenis in de Goudse bronnen. L.M. Rollin Couquerque en A. Meerkamp van Embden, 'Rechtsbronnen der stad Gouda', in: *Werken der Vereeniging tot Uitgaaft der Bronnen van het Oud-Vaderlandsche Recht*, tweede reeks no. 18 (s-Gravenhage 1917) 63, 'die zijl bi den Veerstal nauwen sel mit een kooker--- ende des sel men de zijl opt hof desghelijx minderen' (1413) zijl hier in betekenis van waterinlaat ofwel duiker. OA-93 f71v-72. Inspectie van de zijlen en lokkingen 'comende aan de Gouwe tussen de Visbrug ende Verlaat' iedereen die een lokking heeft moet beloven dat deze nooit meer tot een zijl gemaakt zal worden op straffe van de inloop van het water te verliezen (1614) nu in betekenis van een waterleiding. OA-195 f123. 'Huysje int convent van de Clarissen aan de Nieuwe haven naest het stedetimmerhuys daer de groote zijl onder door loopt' (1614) hier in de betekenis van ondergrondse waterloop. OA-93 f68. 'Gebueren van de Corte Tiendeweg vant Coster Gijsensteechgen tot aent kerckhof zijn geaccordeert hun zijl te graven tot in de zijl van de rooster van de Kercksteech nae de Tiendeweg' (1614). Hier betekent zijl een waterschap of waterloop.
 - 6 OA-3673 f1. Het citaat is overgenomen uit de tekst van het afschrift uit 1665.
 - 7 Zie ook voor dezelfde periode het waterschapsrecht in OA-3645, *fabricage-boeken* van ca 1637.
 - 8 *Rechtsbronnen*, 488. 'Men voortan kiezen zal zes goede mannen die watermeesters wesen zullen ende die sal men kiezen als men tresoriers ende weesmeesters kiest', in de praktijk bestond het college tot 1527 uit vier watermeesters.
 - 9 *Ibidem*, 541, voor de instelling van het college in 1524, p. 553 met de verwijzing naar 'hoir oude wyetten' en p. 560

- voor uitbreiding volmacht.
- 10 Ibidem, 189. 'Alle vierscauwers elc in hair quartier ommegeaen ende vinden se enich gebrec dat sellen sie den gerechte te kennen geven'.
 - 11 OA 3697 ongefolieerd, de grootste leren slang had een lengte van 100 voet (31.40 meter).
 - 12 OA-3645 f1. 'Instructie voor de fabrieksmeeesters der stadt Gouda', 4 juli 1555. Zie ook 3609 ordonnantie op de electie van de tresoriers 13 juli 1553 'ende twee zullen fabrycksmeesters ofte repareermeeesters zijn ende alleen administratie hebben van de reparatie sonder oock eenige nyewe werken te maecken dan bij advies van de burgemeesters'
 - 13 OA-93, f43v. In 1614 werd besloten langs de Gouwe stenen kaden aan te leggen, een commissie van vier personen werd aangesteld om de bouw en de financiële afwikkeling daarvan in goede banen te leiden en te houden, de personen waren Andries Dircksz van Bockhoven, Adriaan de Lange, Adriaan Ockers van Hoochvoude en Albrecht Adriaansz Minne. Zie ook OA-96, f24 in 1628 werden voor de vier kwartieren wijkmeesters geïnstalleerd te weten de Oostzijde van de haven, de Marct, de Westzijde van de Haven en de Gouwe. Ieder college bestond uit drie personen namelijk een schepen, iemand uit de vroetschap en een écapiteini.
 - 14 SA-829, Keur van de indeling naar wijken van 28 december 1647. Vanaf 1799 werd de stad weer herverdeeld in 24 wijken met de letters van het alfabet aangeduid en voorzien van een nummering.
 - 15 OA-3672, f22v en f 23 tekst van de resolutie van 31 december 1665.
 - 16 Zie noot 3.
 - 17 Rechtsbronnen, 62.
 - 18 OA-3673, f25v '--- door een stadstimmerman te doen meten de diepte van de jocken van de Houtebrugge leggende aan de Haven voor de Noodgodsteeg die altijd geoordeeld sijn te leggen opte diepte van een grondebbe.'
 - 19 Ibidem, f25v.
 - 20 OA-3645, f120. 'Dammen ende droochmaken sullen worden gedaen bij de gebuyren die daer bij gedient sijn ende nyet bij de stadt'.
 - 21 Rechtsbronnen, 62-63.
 - 22 Ibidem, 360. Over het baggeren 'men niet wel bi twater comen en zoude moeghen om denselfden brant te uuyten'.
 - 23 OA-91 t/m 134. Over de jaren 1590-1794.
 - 24 OA-92, f45. De duiker was aangebracht in de Vrouwesteeg achter de Snapperdel.
 - 25 OA-93, f74. Met een lijst van de namen de huiseigenaren die gemaand waren.
 - 26 OA-94, f42.
 - 27 OA-94, f75. Onder de betalingsplichtigen de eigenaren in de Koestraat, de Hoogstraat en de Regenboog.
 - 28 Zie voor de betekenis van lokking noot 39 van de tekstuitgave.
 - 29 OA94, f47.
 - 30 OA-3673, f9.
 - 31 OA-3669. Proces-verbaal van opmeting van de straten door de landmeter Hendrik Vos, 1611.
 - 32 OA-3677, ongefolieerd, 1692. 'Riolen ofte waterlosingen lopende door de vesten onder de muur in de stadsgrachten sal moeten geschieden tot laste van de waterschappen ofte zijlen die door voorn riolen haer water losen'.
 - 33 OA-3673, f22v. 'Lijste van de zijlen in de voors stadt gelegen soo ten aansien van haer begin als eynde ende deselve bevonden hebben tot 17 int getal'.
 - 34 OA-3645, f9. Grootte school en Latijnsche school is identiek.
 - 35 Vertakkingen of zijarmen.
 - 36 OA-2761, f1. Het paterhuis van het Catharinaklooster werd in 1610 tot spinhuis ofwel tuchthuis bestemd.
 - 37 RA-416, f151v. Dit steegje lag bij de Lange Tiendeweg (1626).
 - 38 Ondergrondse buis om het water in te laten of te lozen.
 - 39 Het woord lokking heeft meerdere betekenissen:
RA-350, f60. 'lockinge of dwerssloot' (1639).
OA-197, f77. Jan Goverts Mangelaer vroeg een vergunning om een 'koocker' door de straat in de Gouwe te mogen maken, hij krijgt deze 'mits maeckende de koocker alleenlick tot een lockinge ende nyet tot een zijll ofte overloop' (1623).
RA-420, f51v. Bij aankoop van een huis en erf aan de Westgouwe moet de eigenaar het onderhoud en reparatie van 'de lockinge van de secreten (toiletten) daeraen' mede onderhouden (1641).
OA3673, f21. Willem van der Tocht sal hebben wech te nemen alle tgene veroorsaect dat de baggerschouwe niet bequamelick kan varen in de lockinge achter zij erf (1665).
 - 40 RA-375, f178. Mierenest in de Hollandse Tuyn met aan de oostzijde het Leprooshuys.
 - 41 OA-92 f119v. '--- wonende in den Swaenshals op de hoek van de stedevesten' (1612). Zie ook OA-91 f112. ... ver-
koopt een erf van 15 roeden int Swaensgat op de stedevesten (1601), in de zeventiende eeuw zijn deze plaatsaandui-
dingen vrijwel hetzelfde.